

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

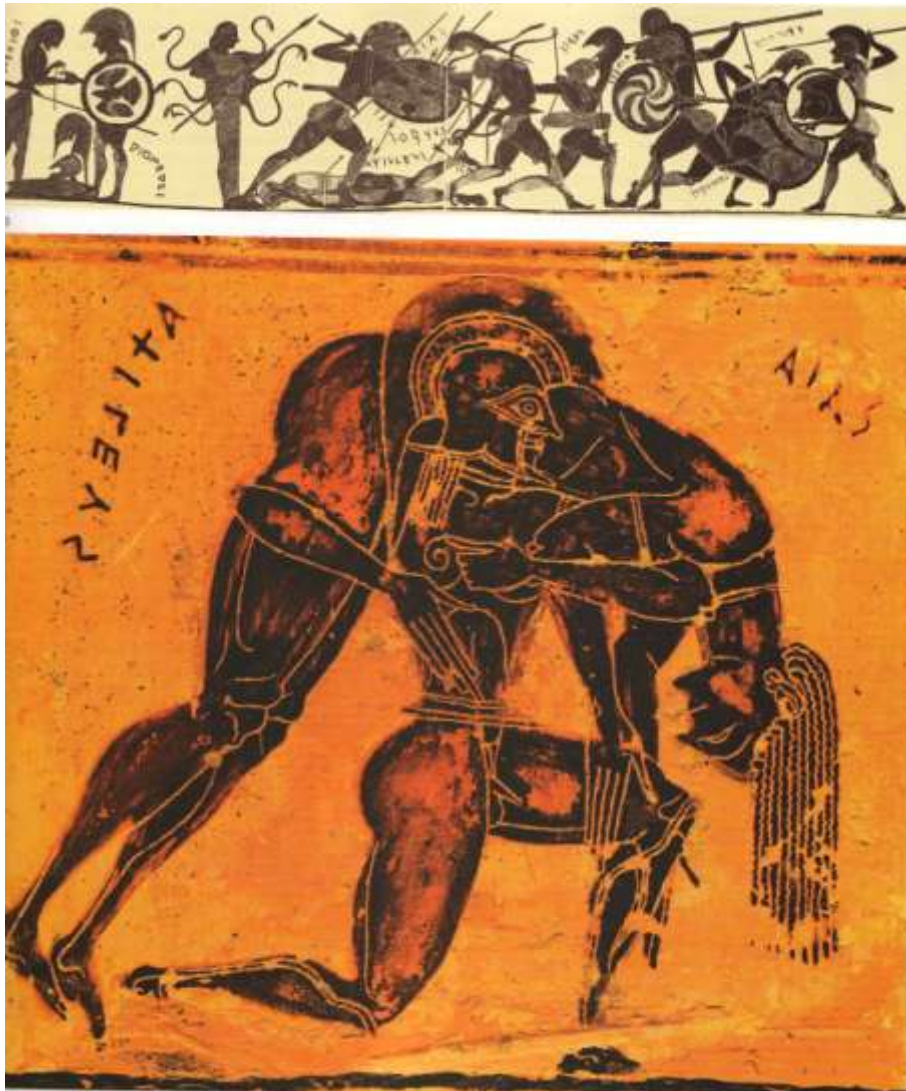
Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών

Παυλοπούλου Ασπασία

ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ:

*«13Κ14\_11: Αρχαία Ελληνική Ιστορία  
Από των αρχαιοτάτων χρόνων έως τον Μ.Αλέξανδρο»*

**«ΟΜΗΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ Ι»**



Καλαμάτα, 2013

# ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

## *«13K14\_11: Αρχαία Ελληνική Ιστορία Από των αρχαιοτάτων χρόνων έως τον Μ.Αλέξανδρο»*

Διδασκ.: Ασπασία Παυλοπούλου (e-mail: [AspasiaPavl@yahoo.gr](mailto:AspasiaPavl@yahoo.gr))

### **1. Η αποσύνθεση του Μυκηναϊκού Πολιτισμού**

Η αποσύνθεση του μυκηναϊκού κόσμου ήταν ένα γεγονός που ολοκληρώθηκε σταδιακά σε διάστημα μεγαλύτερο του ενάμιση αιώνα. Κατά τα **μέσα του 13<sup>ου</sup> αι. π.Χ.** σημειώνεται ένα κύμα πρωτοφανών καταστροφών, το οποίο πλήττει τα περισσότερα μυκηναϊκά ανάκτορα και ορίζει την έναρξη παρακμής του μυκηναϊκού κόσμου.

Γύρω στα **1200 π.Χ.** μαρτυρούνται αρχαιολογικά καταστροφές στα μεγάλα κέντρα της Πελοποννήσου και της κυρίως Ελλάδας. Τα ανάκτορα της Πύλου, των Μυκηνών, της Τίρυνθας και της Θήβας σωριάζονται σε ερείπια. Ο Ορχομενός κι ο Γλας της Βοιωτίας εγκαταλείπονται. Στη Λακωνία από τις 46 κατοικημένες περιοχές που υπήρχαν κατά την προηγούμενη περίοδο, μένουν μονάχα 4. Ως συνέπεια των παραπάνω ξεκινά ένα κύμα μεταναστεύσεων προς τη δυτική Ελλάδα, τα Δωδεκάνησα και την Κύπρο και τα παράλια της Μικράς Ασίας. Οι αναστατώσεις αυτές προκάλεσαν ραγδαία μείωση του πληθυσμού στον ελλαδικό κορμό, συνεπώς και στα παλαιά μεγάλα μυκηναϊκά κέντρα.

Ωστόσο ακόμη και **μετά το τέλος του 12<sup>ου</sup> αι. π.Χ.** εξακολουθούν ακόμη να υπάρχουν κάποιες εστίες μυκηναϊκής παράδοσης, στην Ασίνη της Αργολίδας, στα Νιχώρια της Μεσσηνίας και στην Ιωλκό της Θεσσαλίας. Η Αθήνα όχι μόνο δεν καταστρέφεται, αλλά φαίνεται ότι αναπτύσσει επαφές με τον κόσμο της Ανατολής, ενώ πολιτιστική άνθηση παρουσιάζεται επίσης στα Δωδεκάνησα και την Κύπρο.

Γεγονός είναι πως όσο προχωρούμε προς τις **αρχές του 11<sup>ου</sup> αι. π.Χ.**, τόσο μεγαλύτερη φαίνεται να είναι η δημογραφική αραιώση του ελλαδικού χώρου, ιδιαίτερα του κεντρικού. Κι αυτές οι τελευταίες εστίες μυκηναϊκού πολιτισμού μάλιστα ελαττώνονται και σβήνουν ολοσχερώς **το πρώτο ήμισυ του 11<sup>ου</sup> αι. π.Χ.** δίνοντας τη θέση τους στην περίοδο εκείνη, η οποία, εξαιτίας της έλλειψης αξιόλογου υλικού

πολιτισμού, συνεπώς εξαιτίας των *schetikōa* πεινχρών πηγών που διαθέτουμε γι' αυτήν, είναι γνωστή στην διεθνή έρευνα με τον όρο «*Σκοτεινοί Αιώνες*».

## 2. Οι «Σκοτεινοί Αιώνες»

Κατά την περίοδο του 11<sup>ου</sup> και 10<sup>ου</sup> αι. π.Χ. τα ίχνη της ζωής στις περισσότερες τοποθεσίες του ελλαδικού χώρου σπανίζουν, οι οικισμοί είναι περίπου ανύπαρκτοι και οι γνώσεις μας, με σπάνιες εξαιρέσεις, προέρχονται ουσιαστικά από τα νεκροταφεία. Η **δημογραφική αραιώση** που φαίνεται, με βάση τα αρχαιολογικά δεδομένα, να μαστίζει τον κόσμο του Αιγαίου είναι αδιανόητη. Η ηπειρωτική Ελλάδα, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των αρχαιολόγων, θα πρέπει να έχασε τα τρία τέταρτα του πληθυσμού της.

Για τα αίτια της πτώσης του μυκηναϊκού πολιτισμού έχουν διατυπωθεί πολλές θεωρίες. Ωστόσο η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για την περίοδο που ακολούθησε την Μυκηναϊκή Εποχή είναι μάλλον αδύνατη, λόγω της έλλειψης γραπτών πηγών. Οι αλλαγές αυτές έχουν αποδοθεί από κάποιους μελετητές σε εισβολή νέων πληθυσμών, πιθανότατα των Δωριέων. Οι Έλληνες των ιστορικών χρόνων μάλιστα - που είχαν διατηρήσει την ανάμνηση του παρελθόντος - συνέδεσαν μυθολογικά το τέλος του κόσμου των Αχαιών με την "κάθοδο των Δωριέων". Άλλοι μελετητές υποστηρίζουν ότι ο μυκηναϊκός κόσμος εξαντλήθηκε και τελικά κατέρρευσε εξαιτίας των εσωτερικών συγκρούσεων μεταξύ των Μυκηναϊών ηγεμόνων. Πολλοί υποστηρίζουν ότι η αιτία δεν ήταν άλλη από κάποιο φυσικό φαινόμενο. Σήμερα πάντως φαίνεται να υπερισχύει στην έρευνα η άποψη ότι κατά τη διάρκεια ενός τόσο μακρού χρονικού διαστήματος είναι πιθανό περισσότερα επιμέρους γεγονότα, κάποια από αυτά που αναφέρθηκαν ή και άλλα, να συντέλεσαν στο τελικό αποτέλεσμα.

Η μετάβαση στη νέα εποχή συνοδεύτηκε, σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα, από εξαιρετικά έντονες αλλαγές. Συγκεκριμένα:

- A. **Η χρήση της γραφής εγκαταλείπεται**, καθώς φαίνεται ότι η τελευταία εξυπηρετούσε το εκτεταμένο γραφειοκρατικό σύστημα των μυκηναϊκών ανακτόρων.
- B. Σαφής είναι η **πτώση του επιπέδου ζωής** σε σχέση με εκείνο των μυκηναϊκών χρόνων. Η *μνημειώδης αρχιτεκτονική και μαζί της οι ανακτορικές τέχνες (τοιχογραφία, επεξεργασία πολύτιμων μετάλλων και λίθων) εξαφανίζονται*. Οι οικισμοί και τα ιερά κατασκευάζονται πλέον από ευτελή υλικά, ως εκ τούτου έχουν αφήσει ελάχιστα υλικά κατάλοιπα. Στη θέση των επιβλητικών κτισμάτων της μυκηναϊκής περιόδου παρουσιάζονται – κατά κανόνα - *καμπυλόγραμες καλύβες* ενός δωματίου, οι οποίες είναι κατασκευασμένες από φθαρτά υλικά. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από άψιτες πλίθρες και κλαδιά ή λάσπη που εδράζονταν σε βάση από χαλίκι ή είναι εξολοκλήρου κατασκευασμένοι από ακατέργαστες πέτρες, η δε στέγη είναι κατά κανόνα από άχυρο.

- Γ. **Η χρήση του ορειχάλκου**, η οποία κυριαρχούσε κατά τους προηγούμενους αιώνες, **φθίνει και στην θέση της εμφανίζεται η χρήση του σιδήρου**. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Αθήνα, από όπου προέρχονται οι περισσότερες πληροφορίες μας για την εποχή αυτή, το 80% των μεταλλικών αντικειμένων που βρέθηκαν στους τάφους της περιόδου ήταν από σίδηρο. Σημαντικό βεβαίως δεν είναι τόσο αυτό καθαυτό το γεγονός, όσο τα αίτια που οδηγούν στην αντικατάσταση του ορειχάλκου από τον πολύ πιο σκληρό, συνεπώς λιγότερο εύπλαστο, αλλά και λιγότερο καλαίσθητο, σίδηρο. Συγκεκριμένα η μείωση της χρήσης ορειχάλκου δηλώνει ίσως και μία έλλειψη κασσίτερου και χαλκού, των υλικών δηλαδή που εισάγονταν από μακρινές χώρες και στα οποία βασιζόταν η παραγωγή ορειχάλκου, έμμεσα λοιπόν δηλώνει και την **μείωση των εμπορικών ή άλλων σχέσεων με μακρινούς λαούς και την απομόνωση του ελλαδικού χώρου**. Στα παραπάνω συνηγορεί το γεγονός ότι όλες οι εισαγωγές ειδών πολυτελείας, όπως κεχριμπάρι, ελεφαντόδοντο, ακριβά πετράδια, σκαραβαίοι, εξαφανίζονται από τους τάφους.
- Δ. Οι πολυτελείς θολωτοί και θαλαμοειδείς τάφοι εκλείπουν σχεδόν πλήρως. Τα ταφικά έθιμα αυτής της περιόδου διαφέρουν βέβαια από περιοχή σε περιοχή. Γενικότερα όμως, **κυριαρχούν οι ατομικές ταφές σε λακκοειδείς και συνήθως κιβωτιόσχημους τάφους**. Τα δύο γνωστότερα νεκροταφεία αυτής της κατηγορίας είναι εκείνα της Σαλαμίνας και του Κεραμεικού. Κατά την περίοδο αυτή **υιοθετείται επίσης η πρακτική της καύσης των νεκρών**. Σε κάποιες περιπτώσεις τα υπολείμματα των καύσεων τοποθετούνται μαζί με όστρακα αγγείων και με ατομικά είδη του νεκρού ή κτερίσματα σε αμφορέα.

Φαίνεται λοιπόν ότι ακριβώς λόγω αυτών των αλλαγών το διάστημα των δύο περίπου αιώνων που εκτείνεται από το 1125 π.Χ. έως το 900 π.Χ. έχει γίνει γνωστό στη βιβλιογραφία με τον όρο «*Σκοτεινοί Αιώνες*» ή «*Σκοτεινοί Χρόνοι*» (Dark Age, Dunkle Zeit). Ο χαρακτηρισμός αυτός ωστόσο στις μέρες μας δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται κατ' απόλυτο τρόπο στην πραγματικότητα. Ο ελλαδικός χώρος κατά τη διάρκεια των Σκοτεινών Χρόνων παρουσίαζε μια εικόνα φτώχειας και απομόνωσης, σε σύγκριση με την προηγούμενη εποχή, που όμως δεν ήταν ομοιόμορφη για όλες τις περιοχές και κατά τη διάρκεια όλης της περιόδου. Στη φαινομενική αυτή έρημο επιζούν μικρές ανθρώπινες ομάδες: στην Αθήνα, στην Ασίνη και στην Τίρυνθα της Αργολίδας, στο Άργος, στο Λευκαντί της Εύβοιας και αλλού. Επιπλέον δεν πρέπει να ξεχνούμε, όσο πεινχρά κι αν είναι τα μέσα που διαθέτουν σε σχέση με τα πλούτη των προγόνων τους, ότι είναι οι απόγονοι αυτών ακριβώς των ανθρώπων, οι οποίοι μερικές γενεές αργότερα θα θέσουν τις βάσεις του ελληνικού θαύματος των κλασικών χρόνων.

Μετά την κατάρρευση των μυκηναϊκών κέντρων άρχισαν βαθμιαία αλλά σταθερά να διαμορφώνονται οι παράγοντες εκείνοι που διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην περαιτέρω ιστορική πορεία της Ελλάδας: κατά τους λεγόμενους μεταβατικούς χρόνους σχηματίστηκε σε μεγάλο βαθμό ο ιστορικός πληθυσμός του ελληνικού χώρου με τη συγχώνευση μυκηναϊκών πληθυσμιακών ομάδων και τμημάτων των λαών που εισέβαλαν στον ελλαδικό χώρο, ενώ παράλληλα διατηρήθηκαν οι

αναμνήσεις από το λαμπρό μυκηναϊκό παρελθόν όπως αυτές αποκρυσταλλώθηκαν στο έπος, δημιουργήθηκε το ελληνικό αλφάβητο από το φοινικικό, αναγεννήθηκαν οι τέχνες, εξαπλώθηκε ο ελληνισμός σε πολλά σημεία της Μεσογείου, διαμορφώθηκε μια ενιαία εθνική, θρησκευτική και ηθική συνείδηση από όλους τους Έλληνες και οργανώθηκε κοινωνικά και πολιτικά ο πληθυσμός της Ελλάδας με βάση το θεσμό της πόλης-κράτους.

### 3. Τα Ομηρικά Έπη

Η σύνθεση και η μετάδοση ποιημάτων στο χρόνο δεν προϋποθέτει τη γνώση της γραφής. Στα ομηρικά ποιήματα τυπικές και επαναλαμβανόμενες λεκτικές φόρμουλες και το καθιερωμένο μέτρο φανερώνουν ότι **πρόκειται για το τελικό προϊόν μίας μακράς προφορικής επεξεργασίας**. Οι γλωσσικές και μετρικές ιδιαιτερότητες ανάγονται στη μυκηναϊκή παράδοση και ίσως ακόμα παλαιότερα.

Οι δακτυλικοί εξάμετροι στίχοι, στους οποίους έχουν συντεθεί τα ομηρικά έπη, αποτελούνται σε μεγάλο μέρος από λογοτύπους, που μπορεί να διατηρήθηκαν προφορικά ίσως και για μία χιλιετία, πριν καταλήξουν στην οριστική τους μορφή. Με τον όρο "λογότυπος" εννοούμε μία τυποποιημένη φράση. Η απλούστερη και συνηθέστερη μορφή του είναι η σύνταξη του ίδιου ουσιαστικού με ένα ή δύο μόνο συγκεκριμένα επίθετα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο λογότυπος «*ροδοδάχτυλη και πουρνογέννητη αυγή*». Η χρήση των λογοτύπων επιτρέπει όχι ακριβώς την απομνημόνευση ενός ποιήματος, αλλά την εκ νέου κάθε φορά σύνθεσή του. Στα ομηρικά ποιήματα **η γλώσσα αποτελεί ανάμειξη αιολικών και ιωνικών στοιχείων**. Ορισμένοι λεκτικοί τύποι φαίνεται μάλιστα να απηχούν μία αρχαιότερη γλωσσική παράδοση από εκείνη της εποχής που τοποθετείται θεωρητικά η καταγραφή τους. Στην ιωνική του Ομήρου δεν παρεισφρύνουν μόνο ψήγματα αιολισμών αλλά και πολυάριθμοι τύποι της μυκηναϊκής εποχής. Οι επίπονες έρευνες των φιλολόγων που έσкупσαν επάνω στη μετρική και στις ιδιομορφίες της ομηρικής γλώσσας ανέδειξαν την ύπαρξη μίας προφορικής εποποιίας αφάνταστα αρχαίας.

Για τον ιστορικό βέβαια ο Όμηρος αποτελεί ένα αίνιγμα, όχι μόνον γιατί αναμειγνύει τις διαλέκτους, αλλά κυρίως γιατί αναμειγνύει τα ήθη και τις εποχές. **Η κοινωνία δεν υπήρξε ποτέ έτσι όπως την περιγράφει ο ποιητής**. Η ομηρική αφήγηση συναρμολογείται από στοιχεία διαφόρων προελεύσεων: α. από την εποχή των Μυκηναϊκών βασιλείων, β. από τους Σκοτεινούς Αιώνες, γ. από τον κόσμο της εποχής του Ομήρου. Τόσο στην Ιλιάδα όσο και στην Οδύσσεια αναφέρονται αντικείμενα και έθιμα που σίγουρα δεν υφίσταντο πια την εποχή που εμφανίστηκε η γραφή στην Ελλάδα, όπως τα μεγάλα ασημοστόλια ξίφη και τα κράνη από δόντια αγριόχοιρου.

Στη σύγχρονη έρευνα επικρατεί η άποψη ότι ορισμένοι από τους ήρωες αυτών των επών - όπως ο Οδυσσέας, ο Τεύκρος και ο Αίας - αναφέρονταν ήδη σε μυκηναϊκά ποιήματα. Ο κόσμος του Ομήρου ανήκει στις ευγενείς οικογένειες, τις υπερήφανες για τη θεϊκή καταγωγή τους. Κάποιοι άλλοι ήρωες πάλι - μεταξύ των οποίων ο Νέστορας, ο Αγαμέμνονας και ο Αχιλλέας - θα πρέπει να υπεισήλθαν στα έπη στην αιολική φάση επεξεργασίας τους και συμπίπτουν χρονικά με την καταστροφή της πόλης που συμβατικά ονομάζεται Τροία VIIα (γύρω στο 1200 π.Χ.). Ο ανθρώπινος τύπος βέβαια που αντιπροσωπεύει ο Οδυσσέας στην Ιλιάδα, εύστροφος κι ευπροσάρμοστος, περιπετειώδης ταξιδευτής, ανήσυχος αλλά και προσκολλημένος στο ιδεώδες της πατρίδας του, είναι πολύ νεότερος.

Η παραπάνω σύνθεση διαμέσου των αιώνων ενός πλουσιότατου υλικού παραδόσεων, η οποία μας οδηγεί προς τα πίσω έως την Εποχή του Χαλκού, καθιστούν σαφές πόσο ανεκτίμητη είναι η προσφορά των ομηρικών κειμένων στην ιστορία του ανθρώπινου πνεύματος. Η μετάδοση και η σταθερή ανάπτυξη διαμέσου των αιώνων ενός τεράστιου κορμού προφορικής παράδοσης, από τον οποίο ο Όμηρος μπόρεσε να επιλέξει και να κατατάξει το υλικό του, επιτρέπουν μία ακόμη διαπίστωση σχετικά με το πολυσυζητημένο θέμα της πολιτισμικής υποβάθμισης των Σκοτεινών Αιώνων. Αισθητικά υποβαθμισμένοι, ποιμένες, νομάδες ή μη, οι άνθρωποι αυτής της εποχής, με τον φτωχό υλικό πολιτισμό, κατόρθωσαν να διασώσουν και να μεταβιβάσουν στους απογόνους τους της αρχαϊκής περιόδου, αλλά και στην ανθρωπότητα ολόκληρη, μια πολιτισμική κληρονομιά καθόλου ευκαταφρόνητη.

#### **4. Πρωτογεωμετρική Κεραμική**

Ο ρυθμός χαρακτηρίζεται από γραμμική, αυστηρά γεωμετρική διακόσμηση. Κυριαρχούν οι λεπτές μορφές, κύκλοι και ζώνες χρωμάτων που δεν εμφανίζονται στην αγγειοπλαστική της μυκηναϊκής εποχής. Η νέα αυτή τεχνοτροπία σημαίνει εξέλιξη των τεχνικών μέσων. Προϋποθέτει τη χρήση του διαβήτη κι ενός πολύ γρήγορου τροχού, που διευκολύνουν το παιχνίδι με τα σχήματα καθώς και την κατασκευή πολύ μεγαλύτερων αγγείων. Η νέα αισθητική ωστόσο, πέρα από την εξέλιξη σε τεχνικό επίπεδο, υποδηλώνει βαθύτερες αλλαγές σε επίπεδο ανθρώπινης νοοτροπίας και κοσμοθεώρησης.



### 1. Ο αποικισμός των παραλίων της Μ. Ασίας:

Με το φαινόμενο της αναστάτωσης, της παρακμής και συνεπώς της ανασφάλειας που επικράτησε στον ελλαδικό χώρο κατά τον 11ο και 10ο αι. π.Χ. (δηλ. κατά το διάστημα των «Σκοτεινών Αιώνων») άμεσα συνδεδεμένο φαίνεται να είναι το γεγονός του αποικισμού των δυτικών παραλίων της Μ.Ασίας. Ωστόσο η άποψη ότι το γεγονός υπήρξε αποτέλεσμα της φυγής των ελληνικών φύλων εξαιτίας της βίαιης καθόδου των Δωριέων (και κάποιων βορειοδυτικών Ελλήνων) - θέση η οποία κυριαρχούσε για αρκετά χρόνια στην έρευνα - δεν θεωρείται πλέον αποδεκτή από τους μελετητές. Τα αρχαιολογικά ευρήματα μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο Ιωνικός Αποικισμός ξεκίνησε πιθανώς γύρω στα 1000 π.Χ. ή λίγο πρωιμότερα. Η κίνηση αυτή του πληθυσμού δεν υπήρξε οργανωμένη αλλά μάλλον είχε το χαρακτήρα σταδιακής αποδημίας μεγαλύτερων ή μικρότερων πληθυσμιακών ομάδων με σκοπό την αναζήτηση ενός πιο φιλόξενου χώρου εγκατάστασης και διαβίωσης.

Στις εξορμήσεις προς τις ακτές της Μ.Ασίας έλαβαν μέρος μετανάστες από όλες τις ελληνικές φυλές. Μετέφεραν στη νέα τους πατρίδα τα ήθη και τα έθιμά τους, τη μυθική και τη λατρευτική τους παράδοση κι επιπλέον τα τοπωνύμια που χρησιμοποιούσαν στη γενέτειρά τους. Από τα βόρεια προς τα νότια βρίσκει κανείς εγκατεστημένους στα μικρασιατικά παράλια πρώτα τους Αιολείς, μετά τους Ίωνες και νοτιότερα τους Δωριείς και μάλιστα σε μια τέτοια παράταξη που αντιστοιχεί απόλυτα προς την κατανομή των ίδιων φύλων στις ανατολικές ακτές της Ελλάδας. Σύμφωνα με την άποψη του U. Wilken, *Griechische Geschichte*, München 1962 [μεταφρ. Ιω. Τουλουμάκος, *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976, σ. 85], σε αυτόν ακριβώς «το μικρασιατικό αποικιακό χώρο σχηματίστηκαν καθώς φαίνεται για πρώτη φορά πραγματικές πόλεις. Δύο παράγοντες συνέβαλαν εκεί: πρώτα-πρώτα το ότι στην Ασία δεν ήλθαν ενιαία φύλα, αλλά Έλληνες που ανήκαν σε φύλα διαφορετικά και γι' αυτόν τον λόγο ήταν αδύνατο να εγκαθιδρυθεί η παλαιά «φυλετική» πολιτειακή οργάνωση· και έπειτα, ότι οι Έλληνες άποικοι κατέλαβαν (εν μέρει) προϋπάρχουσες ήδη πόλεις, όπου εγκαταστάθηκαν ως κυρίαρχοι: σε αρκετές περιπτώσεις μάλιστα οι πόλεις αυτές διατήρησαν τα παλαιά μικρασιατικά τους ονόματα».

Μια πιο ανεπτυγμένη θεωρία για την εμφάνιση του φαινομένου της «ελληνικής πόλης» για πρώτη φορά στην ιστορία της οικουμένης στο μικρασιατικό έδαφος μας προσφέρει ο H. Bengtson, *Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit*, München 1972 [μεταφρ. Α. Γαβρίλη, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος από τις απαρχές μέχρι τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 57-8], ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «στην καινούρια πατρίδα, μέσα σ' ένα εντελώς ξένο περιβάλλον, οι Έλληνες άποικοι αποκτούν για πρώτη φορά πλήρη συνείδηση της εθνικής τους οντότητας. Έτσι αναπτύσσονται πάνω στο μικρασιατικό

έδαφος, κατά τους αιώνες που ακολουθούν την αλλαγή της χλιετίας, οι πρώτες βασικές προϋποθέσεις για την καλλιέργεια ενός κοινού εθνικού και πολιτικού συναισθήματος, την ύψιστη έκφραση του οποίου βρίσκομε στην Ιλιάδα. Για την πολιτειακή ανάπτυξη του Ελληνισμού εξάλλου είχε ακόμη πιο πλατειά σημασία η «πόλις», που πρωτοδιαμορφώθηκε στο μικρασιατικό έδαφος, ίσως ακολουθώντας το πρότυπο παρόμοιων σχηματισμών της Ανατολίας. Η αγεφύρωτη διαφορά των Ελλήνων προς τον αυτόχθονα ανατολίτικο πληθυσμό, ο μόνιμος κίνδυνος μιας αιφνίδιας καταστροφής που απειλούσε τις καινούριες πολιτείες, ανάγκασε τους αποίκους από τα πρώτα κιόλας βήματά τους να ζήσουν υπό την προστασία των τειχών που περιέβαλλαν τους οχυρωμένους οικισμούς των. Η συμβίωση μέσα στον πολύ περιωρισμένο χώρο του οχυρωματικού περιβόλου υποχρέωνε τους Έλληνες, που βρίσκονταν στην ξενιτειά, να οργανώσουν ένα σύστημα ζωής, το οποίο στην Ελλάδα, όπου επικρατούσε ο κατά κόμεις οικισμός, τους ήταν άγνωστο. Έτσι στην Μ. Ασία διαμορφώνεται αστικός βίος περιωρισμένος βέβαια, αλλά γι' αυτό ακριβώς πολύ πιο πυκνός κι έντονος. Μέσα στα πλαίσιά του γεννήθηκε το πνεύμα εκείνο και η πολιτική νοοτροπία που είναι τόσο χαρακτηριστικά για τους Έλληνες των ιστορικών χρόνων: ο πατριωτισμός που παραμένει συνδεδεμένος με την πιο περιωρισμένη έννοια της πατρίδος, την πόλη, και η ασυνήθιστη ένταση της εσωτερικής πολιτικής ζωής στον καινούριο κρατικό οργανισμό, ιδιότητες που δεν εμφανίζονται πουθενά αλλού στον αρχαίο κόσμο με τόσο έκδηλη μορφή ... ».

Ήδη κατά τον 8ο αι. π.Χ. οι ιωνικές αυτές πόλεις συνενώθηκαν σε μία αμφικτιονία με πολιτικό και θρησκευτικό χαρακτήρα. Επί κεφαλής του «Κοινού των Ιώνων» βρισκόταν ένας αιρετός άρχων (βασιλεύς), ο οποίος εκλεγόταν από το σύνολο των αμφικτιόνων. Θρησκευτικό κέντρο της ομοσπονδίας αυτής, η οποία περιλάμβανε δώδεκα ιωνικές πόλεις, ήταν ο ναός του Ελικωνίου Ποσειδώνος, το γνωστό και ως «Πανιώνιον» στο ακρωτήριο της Μυκάλης. Σε παρόμοια ομοσπονδία ενώθηκαν επίσης και οι έξι δωρικές πόλεις με κέντρο τη λατρεία του Απόλλωνα στο Τριόπιο ακρωτήριο κοντά στην Κνίδα και ίσως οι Αιολείς με κέντρο το ιερό του Απόλλωνα στο Γρύνειο.

## **2. Το ζήτημα πολιτισμικής συνέχειας-ασυνέχειας από τους μυκηναϊκούς χρόνους έως την αρχαϊκή εποχή:**

Η μετάβαση από τη μυκηναϊκή στην αρχαϊκή εποχή είναι ιδιαίτερα δύσκολο να προσδιοριστεί ιδιαίτερα σε ότι αφορά στον τομέα της θρησκείας. Με τα έως τώρα δεδομένα δεν είναι δυνατό να καθοριστεί σε ποια περιοχή του οικισμού βρίσκονταν οι τόποι λατρείας κατά τη μετα-μυκηναϊκή περίοδο. Είναι βέβαια πιθανό μικρά υπαίθρια ιερά να υπήρχαν εντός του χώρου των κατοικιών, όπως και κατά την προηγούμενη περίοδο. Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα ωστόσο της εποχής είναι ελάχιστα και δεν επιτρέπουν την εξαγωγή σταθερών συμπερασμάτων.

Επιπλέον, με βάση τα αρχαιολογικά δεδομένα των μυκηναϊκών χρόνων, οι μυκηναϊκοί τόποι λατρείας που συγκεντρώνονταν μέσα στο ανάκτορο δεν φαίνεται να



έχουν σχέση με το χώρο των ναών της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου. Βέβαια είναι σημαντικό το γεγονός ότι με συνέπεια όλοι οι μεγάλοι ναοί είναι κτισμένοι πάνω σε μυκηναϊκό αρχαιολογικό υπόστρωμα. Με το δεδομένο αυτό έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι ο ναός κατάγεται απευθείας από το μυκηναϊκό «μεγάρο», αφού αυτός αφενός φαίνεται να εγκαθίσταται πάνω στα ερείπια του «μεγάλου», αφετέρου κατά την πρώτη του τουλάχιστον φάση έχει την ίδια φυσιογνωμία, τις ίδιες διαστάσεις, ομοιότητες ως προς τα αρχιτεκτονικά στοιχεία (το πρόπυλο με τους δύο στύλους).

Τα στοιχεία αυτά είναι αξιόλογα γιατί μας επιτρέπουν να υποθέσουμε μία σημαντική μετάβαση ως προς το θρησκευτικό συναίσθημα αλλά και ως προς το θέμα της κοσμοαντίληψης των λαών της ελληνικής αρχαιότητας κατά τη μεταβατική αυτή περίοδο: από μια θρησκεία επικεντρωμένη στο «βασιλέα» και την παράδοση του «οίκου» του, ή έστω κάποιου άλλου είδους ηγέτη, του οποίου η λατρεία λάμβανε χώρα μέσα στο αρχοντικό οίκημα, μεταβαίνουμε σε κάποια μορφή λατρείας, η οποία τελείται σε δημόσιο χώρο. Κι εφόσον ο ναός ως ξεχωριστός χώρος λατρείας δεν υπάρχει μέσα στον μυκηναϊκό κόσμο, θεωρούμε ότι η αυτή ακριβώς η αυτοτελής του ύπαρξη κατά τους αρχαϊκούς χρόνους **υποδηλώνει την κοινωνικοποίηση της θρησκευτικής πίστης, ο αρχαϊκός ναός είναι με άλλα λόγια στενά συνδεδεμένος με τη γέννηση της «πόλης».**

Εάν οι πινακίδες της Γραμμικής Β δεν μας είχαν δώσει τα ονόματα ορισμένων από τους θεούς του Ολύμπου, δεν θα διαθέταμε κανένα σίγουρο στοιχείο για να στηρίζουμε την άποψη μίας θρησκευτικής συνέχειας από τη μυκηναϊκή έως την αρχαϊκή εποχή. Οι θεοί των πινακίδων είναι οι ίδιοι με εκείνους της κλασικής Ελλάδας με ελάχιστες αξιοσημείωτες εξαιρέσεις (καθώς συχνά έχουν έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα, συνυπάρχουν με άγνωστες φυσιογνωμίες και λατρευτικά στοιχεία, τα οποία φαίνεται ότι αποτελούν κληρονομιά των προελληνικών ή των μινωικών χρόνων).

Όσον αφορά στο ζήτημα αυτό της πιθανής θρησκευτικής συνέχειας αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ίχνη συνέχειας θρησκευτικών δραστηριοτήτων σε μυκηναϊκούς χώρους από τη μυκηναϊκή εποχή έως τους ιστορικούς χρόνους εντοπίζονται με ιδιαίτερη σαφήνεια ιδιαίτερα σε ορισμένες περιοχές, π.χ. στις Αμύκλες.

### **Η λατρεία των ηρώων:**

Από το 750 π.Χ. περίπου παρατηρείται σε περισσότερες περιοχές της Ελλάδας ένα ιδιαίζον φαινόμενο: αναθήματα τοποθετούνται μπροστά στην είσοδο ή στο εσωτερικό του «δρόμου» των μεγάλων μυκηναϊκών τάφων (θολωτών και κάποιων θαλαμωτών), οι οποίοι ήταν ακόμα ορατοί μέσα στο τοπίο. Γενικά εκατοντάδες τάφοι, οι οποίοι ανάγονται στη Μέση Ελλαδική Περίοδο γίνονται αντικείμενο μίας λατρείας, η οποία αναφάνεται ξαφνικά και πρόκειται να έχει μεγάλη χρονική διάρκεια.

Από πολλούς μελετητές υποστηρίζεται η άποψη ότι οι λατρευτικές αυτές εκδηλώσεις απευθύνονταν στους προγονικούς ήρωες, στους οποίους υπήρχε και η πίστη ότι ανήκαν οι μνημειώδεις τάφοι της μυκηναϊκής εποχής. Πρόκειται για τους ήρωες των πολυάριθμων θρύλων της Εποχής του Χαλκού, όπως οι Επτά επί Θήβας, οι

Ατρείδες, οι νικητές της Τροίας, οι Αργοναύτες κ.ο.κ. Η ερμηνεία αυτή, αν και φαίνεται πολύ ελκυστική για όλους τους μελετητές της αρχαιότητας, είναι βέβαια δύσκολο να επιβεβαιωθεί. Ωστόσο είναι χαρακτηριστικό ότι αιώνες αργότερα ο Πausanίας στην «Ελλάδος Περιήγησιν» (2<sup>ος</sup> μ.Χ. αι.) αποδίδει τους περισσότερους από τους τάφους αυτούς σε συγκεκριμένους ήρωες.

Η εκδήλωση του νέου αυτού λατρευτικού φαινομένου, η ανάπτυξη με άλλα λόγια μίας σχέσης θρησκευτικού περιεχομένου των νεώτερων πληθυσμών προς τα αρχαιότερα ταφικά μνημεία που δέσποζαν στο χώρο τους, δηλώνει σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές, τη διάθεση των κατοίκων να εκφράσουν τον ισχυρό δεσμό τους με το τοπικό περιβάλλον. Οι C. Mossé – A. Schnapp-Gourbeillon, *Précis d' Histoire Grecque. Du début du deuxième millénaire à la bataille d' Actium*, Paris 1990 [μεταφρ. Λ. Στεφάνου, *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (2000-31 π.Χ.)*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2002, σ. 148], ανάγουν το πολιτισμικό γεγονός μια πολύ συγκεκριμένη οικονομικοκοινωνικού χαρακτήρα εξέλιξη. Πιο συγκεκριμένα υποστηρίζουν ότι «στον 8<sup>ο</sup> αι. π.Χ., περίοδο δημογραφικής ακμής, εκείνο που προέχει είναι να διασφαλιστούν τα δικαιώματα κατοχής των γεωργικών εκτάσεων και οι ήρωες έρχονται να υπενθυμίσουν ότι «από πάντα» οι πρόγονοι είχαν δική τους αυτή τη γη και πολέμησαν για να την κρατήσουν. Η απαίτηση της εδαφικής κυριαρχίας συμβαδίζει με την έξαρση του εθνικού αισθήματος της πόλης και προχωρεί προς τη γέννησή της· παράλληλα με την οριοθέτηση του χώρου που της ανήκει, δηλώνει ποιοι είναι οι θεοί της και ποιοι οι δικοί της ήρωες».